

VIAȚA ECONOMICĂ ÎN COLONIA DACICA SARMIZEGETUSA

Gică Băeștean*

Cuvinte cheie: Sarmizegetusa, economie, comerț, ateliere, meșteșug
Keywords: Sarmizegetusa, economy, trade, workshops, handicraft

Abstract: *As a large city, the Colonia Dacica Sarmizegetusa followed the global economic pattern of the Roman Empire. The first people who began to produce were those who began to build here, namely the soldiers. At the beginning, the soldiers that belonged to Legio IIII FF did it autarchically to supply their needs.*

As far as the tiles bearing the stamps of Legio XIII G are concerned, we might deal with a military production of tiles in order to restore the damaged areas outside the city walls during the Marcomannic wars.

The civil settlement had roads which provided a favorable position for a flourishing trade and people who confer it preponderance in certain domains. Trade is attested by the presence of an ingot originating South of the Danube, the presence of merchants from other parts of the Empire or of people from Sarmizegetusa in other provinces. Production of construction materials or ceramics is very well defined by the kilns found in the South and East of the city. The presence of professional associations only strengthens the idea of a business very well represented. The diversity of products is marked by the presence of glass, bone or bronze workshops. Some questions are raised about the source of imperial statues and statuettes. Were there any local shops or are we dealing with itinerant craftsmen? Current data do not help us answer these questions. The artistic expressionlessness doubled by flaws or insufficient finishing off is specific to the whole province. We could detect one great workshop, the one of Dacia, whose unit could be given by some itinerant craftsmen.

Given the wide expanse of the city and the fact that throughout the whole territorium villae rusticae or any rural settlements were discovered, the important agricultural potential should not be neglected and neither should trade in agricultural products.

Deși Sarmizegetusa își începe istoria ca un centru militar și ulterior politico-administrativ, va îndeplini de-a lungul timpului și o importantă funcție economică. Așezat pe marele drum imperial, orașul mai era legat de restul Imperiului printr-o altă importantă arteră de comunicație ce venea de la Drobeta prin Bumbești și pasul Vâlcan.

Comerțul în mod sigur nu se reducea la un schimb între produsele meșteșugărești și produsele agricole ale zonei învecinate. Prezența unui lingou de plumb cu proveniența *metalla Ulpiana*, ar putea să ateste un schimb cu

---

* Muzeograf dr., Muzeul Arheologic Sarmizegetusa.

provinciile Sud dunărene¹. Documentele vremii ne vorbesc și despre existența la Sarmizegetusa a unui cântar public (*statera publica*)². Tot aici foarte probabil a activat și un avocat al negustorilor, care se numea Crassus Macrobius³. Doi *Suri negotiatores*, este vorba despre Gaius Gaianus și Proculus Apollofanes, sunt atestați într-o inscripție dedicată lui I. O. M. Dolichenus⁴. Se presupune că un anume Macrinus din Trier (*Augusta Treverorum*) se afla la un moment dat în Colonia Dacica ca un posibil negustor de vinuri ori de textile, produse în care era specializat orașul din Germania de astăzi⁵. În schimb, P. Aelius Arrianus Alexander, decurion al Sarmizegetusei, apare implicat în importul de vinuri în Dacia, fiind menționat într-o inscripție de la Mythilene, din insula Lesbos⁶. Un personaj foarte important a fost P. Aelius Strennus, *II viral* al Sarmizegetusei, care într-o inscripție de la Apulum este atestat ca fiind *conductor Pascui, salinarum et commerciorum*⁷.

În ceea ce privește districtul *ferrum Daciae* cu sediul la Teliucul Inferior, cunoaștem faptul că unul dintre cei doi *conductores ferrariarum* din timpul lui Caracalla a fost Flavius Soterus, augustal al Coloniei Dacica Sarmizegetusa⁸.

În sec. II-III colegiile reprezentau o formă de asociere liber constituită dar sub supravegherea conducerii orașului. Colonia Dacica Sarmizegetusa va rămâne și un centru productiv însemnat. Descoperirile arheologice atestă existența unor *collegia*. Cel al fabricilor care îi cuprindea pe zidari, tâmplari, fierari este unul dintre cele mai bine reprezentate. Sunt cunoscuți câțiva prefecți sau patroni ai colegiului, dintre care unii au deținut aceste funcții sau onoruri concomitent. Ar putea fi amintiți M. Opellius Adiutor⁹, C. Valerius Surus¹⁰, Valerius Valentinus¹¹, S. Valerius Fronto¹², L. Marius Valens¹³. Un decurion al Sarmizegetusei Aurelius Ingenuus dedică un altar geniului colegiului¹⁴.

Producția meșteșugărească avea un însemnat rol în viața economică a orașului. Cuptoarele de olărie descoperite la Sud și la Est de oraș atestă în mod clar o producție locală, ce merge de la ceramica comună și opaițe până la cărămizi și alte materiale de construcție, printre care trebuie să se fi numărat și

¹ PISO 2006, p. 221; în acest moment mostre din lingou au fost prelevate și se află în curs de cercetare în Marea Britanie.

² IDR III/ 2, 14; DAICOVICIU 1966, p. 15.

³ IDR III/ 2, 109; DAICOVICIU 1966, p. 18; DAICOVICIU, ALICU 1984, p. 43.

⁴ CIL III 7915 = IDR III/ 2, 203.

⁵ IDR III/ 2, 427; PISO 1974-1975, p. 70-71; PISO 1976, p. 441-444; MATEI-POPESCU 2007, p. 237.

⁶ MATEI-POPESCU 2007, p. 239.

⁷ CIL III 1209 = IDR III/ 5, 443; DAICOVICIU, ALICU 1984, p. 43.

⁸ IDR III/ 3, 37; BENEĂ 2008, p. 11-95.

⁹ IDR III/ 2, 116-117.

¹⁰ IDR III/ 2, 124.

¹¹ IDR III/ 2, 126.

¹² IDR III/ 2, 455.

¹³ ETIENNE, PISO, DIACONESCU 2002-2003, p. 109-110, Pl. XXXIII; AE 2003, 1524a; PISO 2006, p. 278-279, nr. 53, Fig. III/ 51.

¹⁴ IDR III/ 2, 214.

tuburile de aducțiune/distribuție a apei. Ștampilele unor personaje precum: Ianuarius, Gemellinus, Nimfus, Petatus, etc. întăresc și mai mult ideea existenței unor ateliere care aprovizionează piața imensă reprezentată de marele oraș și *territorium*-ul său¹⁵. Un astfel de cuptor a fost descoperit și în faza de lemn de la S de *principia*¹⁶, fiind interpretat de autorii săpăturilor ca tăiat de construcțiile din prima fază de lemn. Ca participant la săpătură aș atrage atenția asupra faptului că suprafața în cauză nu a fost foarte extinsă, iar pe de altă parte aceasta a fost răvășită de construcțiile de piatră și de intervențiile târzii. Mai degrabă aș interpreta cuptorul ca provenind dintr-o primă fază, cea a castrului, necunoscută pe deplin în această zonă, iar construcțiile care îl tăiau ca făcând parte din faza a doua, cea în care coloniștii civili se așază printre instalațiile militare părăsite¹⁷. În caz contrar situația ar apărea cel puțin ciudată. Ar însemna o producție ceramică romană înainte de cucerirea romană, lucru unic în săpăturile de la Sarmizegetusa de până acum și greu de crezut sau dovedit în absența unei locuri preromane evidențiată prin complexe.

În ceea ce privește producția de materiale de construcție și soldații au fost implicați, în mod clar, dar numai în niște circumstanțe concrete. Nu putem lua armata în considerare ca un producător și distribuitor permanent al orașului. Ștampilele de pe materialul tegular aparținând Legiunii III Flavia Felix (LEG III FF) apar aproape peste tot, mai ales în primele nivele de construcție ale orașului. Pornind de la aceste considerații s-a ajuns la concluzia că avem de a face cu vexilații ale legiunii care au staționat la Sarmizegetusa, or, conform altor păreri, doar au luat parte la programul de construcții¹⁸. În ceea ce privește materialul tegular cu ștampilă, acesta se regăsește aproape peste tot, dar numai în contextul unor edificii publice. Până acum au fost regăsite în zona forului, *Domus Procuratoris* sau a amfiteatrului.

În Insula 3 pe o lungime de peste 100 m, în imediata apropiere a forului, nu avem niciun fragment de acest fel, deși situația arheologică este foarte asemănătoare. Faptul că avem de a face cu ștampile de același tip în cele două faze de lemn ale principiei/for, și care merg până în primele faze de piatră¹⁹ credem că ne îndreptățesc să luăm în considerare o refolosire ulterioară a tegulelor produse înainte de plecarea legiunii, de aici. Această ipoteză este întărită de apariția ștampilelor la amfiteatrul de piatră, deci într-un moment în care prezența trupei nu se mai poate justifica. După plecarea legiunii, care

---

¹⁵ DAICOVICIU, ALICU 1984, p. 46; ALICU 1984, p. 467-475; ALICU, PAKI 1995, p. 24-25; BĂEȘTEAN 2008, p. 99-103.

¹⁶ CCA 2006, p. 310.

¹⁷ BĂEȘTEAN 2011, în curs de apariție.

¹⁸ RUSU 1979, p. 47-70; ALICU 1980, p. 23-28; BENEĂ 1983, p.156; ETIENNE, PISO, DIACONESCU 2002-2003, p. 59-153.

¹⁹ ETIENNE, PISO, DIACONESCU 2002-2003, p. 64-66; PISO 2006, p. 49-52, 209.

trebuie să se fi întâmplat imediat după fondarea orașului²⁰, producția va fi preluată de civilii atestați prin ștampilele proprii²¹.

Legiunea XIII Gemina apare prezentă pe ștampilele de pe materialul tegular de la Sarmizegetusa. Chiar dacă multă vreme s-a încercat să se neghe faptul că aceste piese au un caracter local, susținându-se că au fost aduse din altă parte²², descoperirea unui fragment în timpul săpăturilor arheologice de pe proprietatea Crișan considerăm că anulează principala motivație folosită ca justificare²³. Mult mai problematică este stabilirea faptului dacă avem o vexilație care a produs cărămizile la fața locului sau dacă avem de a face doar cu aprovizionarea cu material de construcție la un moment dat. Faptul că în toate cazurile avem de a face cu antroponime, ne-ar îndreptăți să le datăm mai târziu decât pe cele ale legiunii a III-a Flavia Felix. De asemenea, descoperirea lor în părțile de Nord sau de Est ale orașului, acolo unde avem știri despre distrugerii provocate în timpul războaielor marcomanice²⁴, ar putea să indice măcar aducerea unui aport în material de construcție pentru refacerea edificiilor distruse, dar în condițiile cunoașterii actuale nu și prezența efectivă²⁵.

La fel ca și în multe alte cazuri, romanii înainte de a se așeza și a începe să zidească durabil, aveau nevoie să-și desfășoare viața la standardele cele mai normale cu putință. Cel mai ușor se construia în lemn, apoi, după ce își creau condițiile necesare începeau să lucreze cu materiale mai rezistente, folosindu-se de resursele avute la îndemână. Știm, spre exemplu, că atunci când s-a început săparea fundațiilor pentru clădirile din piatră, cele din faza de lemn erau încă în picioare. De asemenea la Sarmizegetusa s-a construit în lemn, apoi în gresie și calcar, iar la un moment dat s-a trecut la marmură. Și în cazul marmurei au folosit-o pe cea de Bucova, de mai slabă calitate, deși Rușchița nu se afla la mare distanță. Dar se pare, că având prima carieră la îndemână și mai apropiată de nevoile lor, nu au mai avut motiv să caute o alta. În cadrul templului dedicat zeilor medicinei Aesculap și Hygia avem atestate urmele unui atelier de sculptură. Tot de la Sarmizegetusa provine și numele unuia dintre cei ce au creat în piatră, este vorba de un Claudius Saturninus²⁶.

Prelucrarea sticlei este deasemenea bine reprezentată în această metropolă a Daciei. În interiorul zonei sacre, aproape lipită de partea de Vest a

²⁰ BĂEȘTEAN 2011, în curs de apariție.

²¹ ALICU 1984, p. 466-475; PISO 1996, p. 153-200.

²² WITTEMBERGER 1987-1988, p. 615-619; în IDR III/ 6 avem semnalate cel puțin 42 de exemple cu ștampile ale Leg. XIII Gemina, din 24 de tipuri diferite, la care se folosește în mod invariabil șablonul – *“greșit de la Sarmizegetusa”* sau *“de proveniență necunoscută dar nu de la Sarmizegetusa”* sau *“aceeași ștampilă, la termele de la Micia, în Muz. Deva...dar greșit de la Sarmizegetusa, și în Muz. Național din București...”*.

²³ CCA 2005, p. 318-319.

²⁴ CIL III 1457 = IDR III/ 2, 90; DAICOVICIU, PISO 1975, p. 162.

²⁵ BĂEȘTEAN 2008-2009, p. 165-172.

²⁶ ALICU ET ALII 1976, p. 125-140; ALICU ET ALII 1979, p. 141, Pl. LXVI; DAICOVICIU, ALICU 1984, p. 46, 122; RUSU-PESCARU, ALICU 2000, p. 40.

Templului lui Silvanus, a fost descoperită clădirea EM 21, cu orientarea Est-vest, ce are dimensiunile de 25,70 X 13,25 m. Construcția cunoaște două faze de piatră, care au fost precedate de urme ce indică și o fază de lemn, dar nu este foarte clar dacă acestea au vreo legătură una cu alta, or, dacă nu cumva este legată de sanctuarele din vecinătate. Din cele 10 încăperi ale clădirii, două dintre ele, B(5) și A(1), situate în partea de Sud-est, au fost interpretate drept locuri unde avea loc producția și prelucrarea sticlei. Motivul care a stat la baza acestei ipoteze a fost faptul că într-una dintre încăperi au fost descoperite trei cuptoare, C₁, C₂ și C₃, iar în cealaltă două, C₄ și C₅. S-a considerat că în cazul bateriei de trei cuptoare unul era folosit pentru obținerea sticlei brute, al doilea pentru prelucrare, iar al treilea pentru arderea obiectelor confecționate. În cazul celorlalte două se presupune că ele serveau pentru obținerea unor piese de dimensiuni mai mici. La 4,40 m față de clădire spre Sud a fost descoperit un puț, care se pare că în momentul în care cuptoarele lucrau a fost folosit drept groapă de gunoi pentru deșeurile rezultate în urma procesului de prelucrare. Aici au fost descoperite numeroase fragmente de sticlă și de zgură de sticlă, probabil unul dintre argumentele principale în susținerea ipotezei legate de existența unui atelier²⁷.

În partea de Vest a forului, în zona Insulei 3, a fost descoperit un cuptor din care s-au păstrat marginile de Nord, Vest și de Sud, partea de Est a fost cea mai afectată de distrugerile ulterioare. Dimensiunile păstrate sunt 97 cm (N-S) și 63 cm (E-V). Întreg interiorul, atât pereții cât și bazinul, sunt acoperiți cu un strat de aproximativ 3 cm grosime de sticlă spartă care probabil a fost refolosită. Forma cuptorului și grosimea stratului de sticlă par să indice o instalație închisă, fără sistem de răcire²⁸. Este posibil ca gura de alimentare să fi fost în partea de Est, ipoteză bazată pe observația că în acea parte a canalului distructiv lutul a fost puternic înroșit. Dar este posibil ca arderea să țină tot de bazin, deoarece nu știm cât de mult se extindea acesta spre răsărit.

S-a încercat și o datare pe baza unor fragmente ceramice descoperite în zonă, care ar putea fi atribuite epocii traianice. Se știe, însă, că acest tip de cuptor începe a fi folosit de sfârșitul sec. I și începutul sec. II d. Chr. dar continuă să funcționeze și în sec. IV d. Chr. Din păcate fragmentele ceramice au marele neajuns de a nu proveni dintr-un context stratigrafic foarte clar, ci ele au fost adunate din nivelul de demolare a clădirilor din jur, care la rândul lui a fost deranjat de canalul din apropiere. Prin urmare, această datare ne poate spune mai degrabă momentul la care instalația ar fi putut să înceapă să fie construită și în nici un caz momentul la care a funcționat.

Sarmizegetusa în calitatea sa de metropolă provincială a reunit un număr mare de cetățeni dar și edificii publice importante, care au solicitat cantități semnificative de sticlă, fie pentru ferestre, fie pentru diverse alte

---

²⁷ DAICOVICIU, ALICU 1984, p. 130-132; ALICU, PAKI 1995, p. 25-26; BĂEȘTEAN 2009, p. 29-46.

²⁸ BĂEȘTEAN, HÖPKEN 2009, p. 221.

obiecte. Numărul destul de mare de fragmente vin să confirme existența acestei cereri pe piață. Existența unor cuptoare presupunem că ne îndreptățește să luăm în considerare și prezența unor ateliere specializate, în cazul de față pe producția de sticlă. Existența unor baterii de la astfel de instalații din zona templelor, ar justifica pe deplin cererea de sticlă, cel puțin în anumite momente de dezvoltare urbanistică. Pe de altă parte, așa cum se întâmplă și în alte locuri, nici măcar nu era nevoie ca ele să aibă un caracter permanent, după satisfacerea unor comenzi semnificative pentru anumite edificii, probabil, își căutau un alt loc. În cel de al doilea caz avem de a face în mod clar cu cel puțin un cuptor de prelucrare a sticlei refoșite.

Cu siguranță și capitala Daciei Romane, ca primul și cel mai important oraș al provinciei, a dispus de mai multe ateliere în care erau prelucrate osul și cornul. Dar până în prezent nu a fost identificat, din punct de vedere arheologic, în teren nici un astfel de complex. Un posibil atelier ar putea fi identificat în cadrul structurilor din faza de lemn descoperite în Insula 3²⁹.

Descoperirile de piese din os sau corn rebutate or în curs de prelucrare ne-a făcut să luăm în considerare o posibilă existență a unui atelier de prelucrare a materiilor dure de origine animală. Cele mai multe fragmente cu urme de prelucrare sunt reprezentate de capete de oase lungi de bovidae și cervide. Capetele de os au fost debitate cu fierăstrăul sau cu securea. Printre rebuturi se numără și o placă de os cu o față finisată și decorată cu trei linii incizate și cea de-a doua față finisată parțial și cu două puncte incizate, care, probabil, urma să devină partea componentă a unui pieptene sau un perete de casetă; un segment de os de formă alungită și profil patrulater, are fețele în curs de prelucrare, ceea ce trebuie să reprezinte o fază incipientă de prelucrare a unui ac; un ac de păr pare a fi rebutat datorită unei fisuri longitudinale. Până acum nu am putut identifica existența vreunui atelier în faza construcțiilor din piatră, însă, în ceea ce privește faza construcțiilor din lemn se pare că am depistat o parte a unui atelier în care se prelucra osul și cornul. La fel ca și în cazul celor mai multe cazuri de descoperiri aparținând fazei de lemn din Insula 3, nu lipsesc piesele de echipament militar, cum ar fi câteva fragmente de *lorica segmentata* sau două teci fragmentare de *dolabra*. Acest lucru ne-ar putea îndreptăți să luăm în considerare o posibilă instalație militară. În stadiul actual al cercetării complexelor este imposibil de stabilit dacă avem de-a face cu un atelier care prelucra în exclusivitate piese din materii dure de origine animală sau avem un atelier mixt unde oasele și coarnele erau utilizate pentru a confecționa piese mai complexe, cum ar fi butonul pumnalului descoperit tot în faza de lemn.

Un posibil atelier de prelucrare a bronzului ar putea fi identificat pe baza unui tipar de gresie descoperit la N de amfiteatru. La acesta se mai

---

²⁹ BĂEȘTEAN, BARBU 2010, p. 117-133.

adaugă și două piese nefinisate³⁰. Un ciocănel de mici dimensiuni (8-10 cm), cu un cap rotund și cu celălalt ascuțit, descoperit în clădirea EM 21, a fost interpretat drept o unealtă pentru prelucrarea bronzului³¹. Numărul mare de piese de bronz și descoperirile arheologice justifică existența unor ateliere pentru producția pieselor mici. Nu știm, însă, care este situația în cazul statuiilor imperiale care ornamentau curtea forului și poate a unor statui de dimensiuni mari care decorau casele particulare. Au existat ateliere locale, avem de a face cu meșteri itineranți? Datele de moment nu ne ajută pentru a da răspuns la aceste întrebări. De altfel presupunerea unor statuete de bronz ca fiind o producție locală, o considerăm ca hazardată și lipsită de orice temei. Chiar autoarea unui astfel de studiu recunoaște că nu poate să delimiteze elementele de identificare a unui atelier și ridică semne de întrebare asupra faptului că lipsa proporțiilor or calitatea artistică inferioară nu sunt motive pentru a identifica o producție locală. Și cu toate acestea le presupune ca fiind creații ale meșterilor de la Sarmizegetusa³². Atunci ne întrebăm care sunt argumentele care să poată susține teoria? Toată această inexpresivitate artistică, dublată de defectele sau insuficiența finisării este specifică la nivelul întregii provincii. Eventual, am putea decela un singur mare atelier, cel al Daciei, a cărui unitate ar putea fi dată de niște meșteri ambulanti. Simplele afirmații ale înaintașilor nu trebuie privite fără un spirit critic, mai ales când sunt lipsite de justificări plauzibile și sunt însoțite de păreri personale. Acest lucru se verifică cu atât mai mult la Sarmizegetusa, unde de-a lungul timpului s-au făcut mereu afirmații nesustținute științific sau într-o manieră cvasiștiințifică și în cele din urmă s-au dovedit a fi erori mari, probabil direct proporționale cu cei care le-au făcut³³. Până la proba contrarie tot schimburile comerciale sau meșterii ambulanti reprezintă un posibil răspuns.

---

³⁰ POP, ALICU 1979, p. 277-293; MARINESCU, POP 2000, p. 173, nr. 13, Pl. 4 și nr. 76, Pl. 43; BENEA 2008a, p. 118.

³¹ ALICU ET ALII 1994, p. 452-453.

³² ȘTEFĂNESCU-ONIȚIU 2008, p. 191-192.

³³ Aici avem în vedere polemicile din jurul subiectelor: palatul augustalilor-for, castru-oraș, celebrul strat 9, colonia de veterani, negarea prezenței ștampilelor legiunii a XIII-a Gemina la Sarmizegetusa, o lărgire spre Vest a orașului din motive necunoscute la o dată neprecizată, etc. De fiecare dată au fost preferate soluții mai degrabă specifice genului science fiction în locul celor logice sau de bun simț. Pornind de la o inscripție s-a stabilit utilitatea unui întreg complex arhitectonic, este vorba despre palatul augustalilor; în ciuda tuturor dovezilor arheologice legate de prezența soldaților prin echipament sau chiar structuri specific militare, se preferă punerea lor pe seama veteranilor; dar nici măcar o colonie de veterani nu a putut fi demonstrată, pe de o parte se știe că orașul nu a fost fondat în timpul primului guvernator, iar pe de altă parte dintre cei cunoscuți pînă în acest moment nu se poate spune câți au fost prezenți încă de la fondarea orașului și câți s-au așezat la o dată ulterioară; susținerea aducerii stratului 9 dintr-un loc pe care nici măcar cei ce o afirmă nu-l pot identifica, este un exemplu notoriu; deși s-au descoperit un număr semnificativ de ștampile ale legiunii a XIII-a Gemina din tipuri diverse, s-a preferat să se susțină că ele au fost greșit inventariate sau că au fost aduse de studenți din excursiile lor de pe malul Mureșului, dar acum avem cel puțin un exemplu din săpăturile arheologice; aproape aprioric s-a susținut o lărgire spre Vest a orașului din piatră, deși arheologic pînă în acest moment nu a fost surprinsă o posibilă primă incintă de piatră spre apus, cu excepția sistemului de fortificații din faza de lemn, care a aparținut castrului.

Două tipare cu dimensiunile de 16 x 11,5 și 16 x 12,5 atestă producerea unor lingouri, dar este foarte greu de spus dacă avem de a face cu bronzul, argintul sau aurul³⁴. În orice caz, este foarte greu de spus dacă puținele piese din argint sau din aur descoperite la Sarmizegetusa sunt de producție locală sau apar aici ca rezultat al unor schimburi comerciale. Datele de moment nu ne ajută pentru a contura o producție locală.

Ca mare centru consumator capitala cuprindea în teritoriul său rural mari ferme (*Villa rustica*), printre cele mai apropiate erau cele de la Ostrov³⁵, Clopotiva³⁶, Hațeg³⁷, Hobița, Păucinești³⁸, Sântămăria-Orlea³⁹, Valea Dâljii⁴⁰, etc. Probabil că numărul acestora trebuie să fi fost mult mai mare, dar am făcut referire doar la câteva din cele semnalate până acum.

BIBLIOGRAFIE

ALICU ET ALII 1976

D. Alicu, C. Pop, V. Cățanaș, *Ateliere de piatrărie la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în ActaMN, 13, 1976, p. 125-140.

ALICU ET ALII 1979

D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *The figured Monuments from Sarmizegetusa*, în BAR 55, 1979.

ALICU 1980

D. Alicu, *Le camp légionnaire de Sarmizegetusa*, în Potaissa, 2, 1980, p. 23-28.

ALICU 1984

D. Alicu, *Două cuptoare de ars țigle și cărămizi de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în ActaMN, 21, 1984, p. 467-475.

ALICU, PAKI 1995

D. Alicu, A. Paki, *Town-Planning and population in Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în BAR International Series 605, 1995.

ALICU ET ALII 1994

D. Alicu, S. Cociș, C. Ilieș, A. Soroceanu, *Small Finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 1994.

BĂEȘTEAN 2008

G. Băeștean, *Aprovizionarea cu apă în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2008.

BĂEȘTEAN 2008-2009

G. Băeștean, *Legiunea XIII Gemina în Colonia Dacica Sarmizegetusa?*, în SCIVA, 59-60, 2008-2009, p. 165-172.

---

³⁴ ALICU ET ALII 1994, p. 452-453, nr 1078 și 1079.

³⁵ BĂEȘTEAN, TUTILĂ 2010, p. 173-183.

³⁶ RUSSU 1963, 2, p. 445; OTS, p. 104; POPA 2002, nr. 181. 1, p. 63.

³⁷ DAICOVICIU 1926-1928, p. 175; OTS, p. 109; POPA 2002, nr. 306, p. 95.

³⁸ TUDOR 1968, p. 104; BRANGA 1980, p. 109; POPA 2002, nr. 462, p. 141.

³⁹ POPA 1972, p. 440-447; POPA 2002, nr. 576, p. 169-170.

⁴⁰ POPA 2002, nr. 699, p. 208.

BĂEȘTEAN 2009

G. Băeștean, *Ateliere de sticlărie în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în BHAUT, XI, 2009, p. 29-46.

BĂEȘTEAN, HÖPKEN 2009

G. Băeștean, C. Höpken, *Ein römischer Wannnofen zum Glasschmelzen in Sarmizegetusa (Rumänien)*, în Journal of Glass studies, New York, 51, 2009, p. 219-223.

BĂEȘTEAN, BARBU 2010

G. Băeștean, M. Barbu, *Un atelier în care se prelucrau oase și coarne descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în BHAUT XII, Timișoara, 2010, p. 117-133.

BĂEȘTEAN, TUTILĂ 2010

G. Băeștean, O. Tutilă, *Construcția de tip villa de la Ostrovu Mic, Sargetia 1 serie nouă*, 2010, p. 173-183.

BĂEȘTEAN 2011

G. Băeștean, *Despre așezările romane de la Sarmizegetusa*, în curs de apariție.

BENEA 1983

Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea VII-a Claudia și Legiunea III-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983.

BENEA 2008

Doina Benea, *Metalurgia și prelucrarea fierului în Dacia*, în BHAUT, IX, 2008, p. 11-95.

BENEA 2008a

Doina Benea, *Ateliere de prelucrare a bronzului, argintului și aurului în Dacia Romană*, în BHAUT, IX, Timișoara, 2008, p. 107-179.

BRANGA 1980

N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980.

DAICOVICIU 1926-1928

C. Daicoviciu, *Un ghid latinesc al Transilvaniei*, în ACMIT, 1, 1926-1928, p. 173-188.

DAICOVICIU, PISO 1975

H. Daicoviciu, I. Piso, *Sarmizegetusa și războaiele marcomanice*, în ActaMN, 12, 1975, p. 159-163.

DAICOVICIU, ALICU 1984

H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, București, 1984.

ETIENNE, PISO, DIACONESCU 2002-2003

R. Etienne, I. Piso, Al. Diaconescu, *Les fouilles du forum vetus de Sarmizegetusa. Rapport general*, în ActaMN, 39-40, 2002-2003, p. 59-154.

MARINESCU, POP 2000

Lucia Marinescu, C. Pop, *Statuetele de bronz din Dacia*, București, 2000.

MATEI-POPESCU 2007

Fl. Matei-Popescu, *Despre originea negustorilor din provincia Dacia pe baza analizei surselor epigrafice. Stadiul problemei*, în BHAUT, VIII, Timișoara, 2007, p. 235-246.

PISO 1974-1975

I. Piso, *Epigraphica (I)*, în Sargetia, 11-12, 1974-1975, p. 70-71.

PISO 1976

I. Piso, *Epigraphica (IV)*, în *Apulum*, 14, 1976, p. 441-444.

PISO 1996

I. Piso, *Les estampilles tegulaires de Sarmizegetusa*, în *EphNap*, 6, 1996, p. 153-200.

PISO 2006

I. Piso, *Le forum vetus de Sarmizegetusa*, București, 2006.

POP, ALICU 1979

C. Pop, D. Alicu, *Puncte de vedere privind centrul artistic de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *StComCS*, 3, 1979, p. 277-293.

POPA 1972

R. Popa, *Săpături într-o villa rustica de lângă Hațeg*, în *ActaMN*, 9, 1972, p. 439-462.

POPA 2002

D. Popa, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002.

RUSU 1979

M. Rusu, *Castrul roman Apulum și cetatea feudală Alba-Iulia*, în *AIIA*, 22, 1979, p. 47-70.

RUSU-PESCARU, ALICU 2000

Adriana Rusu-Pescaru, D. Alicu, *Templele romane din Dacia*, Deva, 2000.

RUSSU 1963

I. I. Russu, *Aportul lui Ștefan Moldovan la epigrafia Daciei*, în *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 441-450.

ȘTEFĂNESCU-ONIȚIU 2008

Atalia Ștefănescu-Onițiu, *Statuetele de bronz. Ateliere și producție locală*, în *BHAUT*, IX, Timișoara, 2008, p. 180-213.

TUDOR 1968

D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968

WITTEMBERGER 1987-1988

M. Bădău-Wittemberger, *Considerații privind ștampilele Legiunii XIII Gemina de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, 24-25, 1987-1988, p. 615-619.